

*Tretji članek, posvečen petnajsti obletnici osvoboditve, podaja potek obo-
roženega boja z okupatorjem na Kozjaku in v njegovi okolici, deloma celo na
avstrijskem ozemlju.*

Uredništvo

LACKOV ODRED

MATILDA MAUCEC

Pravo zgodovino LO lahko pričnemo z 20. septembrom 1944, ko je štab IV. operativne cone reorganiziral Pohorski odred in ga preimenoval v Lackov odred ter ga poslal preko Drave na Kozjak. Kozjak je tisto področje severovzhodne Slovenije, ki ga je narodno-osvobodilno gibanje razmeroma pozno zajelo. Zgodovina LO pa je kar najtesneje povezana z razvojem NOB na Kozjaku in tudi v Slovenskih goricah. Prav zato sem v tej razpravi poleg razvoja LO skušala prikazati tudi splošni razvoj NOB na Kozjaku. Smatrala pa sem za potrebno, da v prvem poglavju vsaj bežno orišem tudi predzgodovino Lackovega odreda.

Začetke LO moramo iskati vsaj v začetku leta 1944. 8. januarja 1945 so Nemci v veliki borbi na Osankarici uničili I. Pohorski bataljon, ki je operiral na pohorskem področju od septembra 1942 pa do poslednje borbe. Uničenje tega najboljšega bataljona II. grupe odredov je bil velik udarec za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v severovzhodni Sloveniji. Gestapo je istočasno prizadejal tudi velike udarce terenski organizaciji OF. Vendar okupator osvobodilnega gibanja na Pohorju in v okolici Maribora ni mogel zatreti. Komandant IV. operativne cone, Stane Rozman, je pričel spomladi 1945 novo bitko za Pohorje. Po napadu Koroškega bataljona na Mežico v noči med 3. in 4. aprilom 1945 je zbral Stane 12 članov tega bataljona in z njimi krenil na Pohorje. V začetku maja je pohorska edinica po nalogu komandanta IV. operativne cone krenila na Mozirske planine. Tu so se tej edinici priključili novi borci, ki jih je štab cone določil za Pohorje. Tako je nastal II. Pohorski bataljon. Na Pohorje so v ta bataljon prihajali vedno novi in novi borci predvsem preko zvez na Pohorju, pa tudi od drugod. V začetku avgusta 1945 je II. Pohorski bataljon s tremi četami krenil proti Dolenjski. Borci II. Pohorskega bataljona so bili na Dolenjskem vključeni v Šlandrovo in XII. brigado. Na Pohorju pa je ostala ena četa, ki naj bi sprejemala nove borce. Dotok novih partizanov na Pohorje

je bil zelo močan in vedno bolj se je čutilo pomanjkanje orožja. Konec septembra 1943 se je na Pohorje vrnil del borcev z Dolenjskega, konec oktobra pa je prišel na Pohorje komandant IV. operativne cone Franc Poglajen z enim bataljonom Šlandrove brigade. Ustanovljen je bil Pohorski odred. Po veliki nemški ofenzivi na Pohorje, ki se je pričela 6. decembra 1943, je štab IV. operativne cone poslal na Pohorje še en bataljon iz Vzhodnokoroškega odreda in 7. januarja 1944 je bila na Primožu na Pohorju ustanovljena SNOB »Miloša Zidanška«, ki jo je ljudstvo navadno imenovalo Pohorska brigada.

Nekako v času, ko je bil na Pohorju formiran odred, je bila iz raznih vzrokov pretrgana zveza med Pohorskim odredom in Okrožnim odborom OF v Mariboru. Zaradi tega je sodilo vodstvo OF v Mariboru, da je potrebna ustanovitev posebne vojaške enote, v kateri bi se zbirali novinci, predvsem pa dezertarji iz nemške vojske, ki so se sami skrivali. Tako je nastala pod vodstvom okrožnega komiteja iz Maribora na Dravsko-Ptujskem polju in na obronkih Pohorja nova partizanska enota, imenovana »Lackova četa«. Za komandirja te čete je bil postavljen Franc Mustafa-Hadži. Lackova četa je bila ustanovljena 20. januarja 1944. leta in se je zasedla na vzhodnih obronkih Pohorja med Framom in Slivnico. V prvih dneh obstoja je štela okoli 30 mož. Četa je izvršila tudi nekaj manjših akcij. Uspešen je bil napad na orožniško patruljo na Ptujski cesti v Mariboru (Tezno). Četa se je zadrževala na omejenem področju in si je zato zgradila več zemljank v bližini Maribora. Zemljanke so imele svoja ilegalna imena. To so bile zemljanke »Boč«, »Gorenje«, »Borl«, »Škratica«, »Sevastopol« in »Triglav«, ki je bil v bližini tovarne letalskih motorjev na Teznem. Vsekakor je bila naslonitev čete na zemljanke za tisti čas nekaj posebnega, vendar je bil ta način bojevanja v neposredni bližini Maribora in na Dravskem polju nujen. Četa je operirala v neposredni povezavi z Okrožnim komitejem v Mariboru. Izvršila

je več napadov na orožniške patrulje, občinske urade in izvršila več rekvizicij. Obenem je preganjala izdajalce in delila ilegalno literaturo, ki je prihajala iz tehnik v Mariboru. Dotok novih borcev, predvsem dezerterjev iz nemške vojske, je bil vedno večji. Veliko novincev je prišlo tudi s področja Slovenskih Goric in zato je Okrožni komite sklenil, da bo ustanovil še eno četo. Nova četa se je imenovala »Slovenjegoriška četa«. Komandir te čete je postal Pihler Aleksander-Aco. Četa se je prvotno zadrževala v gozdovih med Barbaro in Duplekom in je izvajala manjše diverzantske akcije, istočasno pa pomagala pri politični organizaciji terena in mobilizirala nove borce. Končno je Okrožni komite ustanovil še posebno »Kozjaško četo«, ki naj bi operirala na Kozjaku, kjer je že od januarja 1944 pripravljal teren Franc Zalaznik-Leon. Aprila 1944 so odšli prvi borci čete na Kozjak. Prav takrat pa je bil formiran še poseben Haloški vod, ki naj bi razširil vstajo v Halozah. Iz vseh štirih enot je Okrožni komite v Mariboru formiral »Lackov bataljon«, Lackovo četo pa preimenoval v Pohorsko četo. Komandant bataljona je postal Franc Mustafa-Hadži, komisar pa član Okrožnega komiteja Franc Zagernik-Joco. Čete so tudi po ustanovitvi bataljona operirale vsaka zase na svojem področju. Štab bataljona, ki je imel svoj sedež predvsem v zemljanki »Triglav« v gozdu ob Ptujski cesti, pa je imel stalne zveze z vsemi tremi četami in haloškim vodom.

S takšno organizacijsko strukturo je obstajal Lackov bataljon vse do junija 1944. Tega meseca pa je po dogovoru med Okrožnim komitejem in štabom cone odred krenil na Pohorje. Na Pohorju je bil ta Lackov bataljon razformiran ter je bil del borcev razporejen po brigadah IV. operativne cone, del borcev pa je prišel v sestav na novo ustanovljenega Pohorskega odreda. Ta Pohorski odred je bil formiran v prvi polovici junija 1944. V sestav tega Pohorskega odreda so prišli poleg borcev razformiranega Lackovega bataljona borci XIV. divizije in XI. SNOB Miloša Zidanška. Na Pohorju so sedaj operirale brigade XIV. divizije, Pohorska brigada pa je odšla na novo operativno področje. Štab IV. operativne cone je torej formiral Pohorski odred kot teritorialno enoto pohorskega področja, ker se brigade niso stalno zadrževale na Pohorju. Pohorski odred je imel v svojem sestavu tri bataljone; ena četa tega odreda je operirala na levem bregu Drave na področju Kozjaka. Dotok novih borcev v vrste Pohorskega odreda je bil vedno večji in do 20. septembra 1944 je

odred štel že 747 borcev in 69 bork. Pohorski odred je opravil več akcij (predvsem rekvizicij), napadal pa je tudi orožniške postojanke in kolone vermanov. Kot teritorialna enota je Pohorski odred stalno organiziral nove borce. Več akcij je podvzel Pohorski odred v dolinah pod Pohorjem in tako tudi na področju Fram, Rač in Pragerskega. Avgusta 1944. leta je XIV. divizija prešla v veliko ofenzivo na pohorskem področju. V noči med 21. in 22. avgustom je Tomšičeva brigada napadla Ribnico na Pohorju, Šercerjeva brigada pa Lovrenc na Pohorju. Pohorski odred je v tej ofenzivi sodeloval, ščitil je napad na Ribnico v smeri proti Vuhredu. Rezultat teh akcij je bilo osvobojeno ozemlje na Pohorju. V začetku septembra je Tomšičeva brigada uničila nemško brigado v Mariborski koči, Šercerjeva pa v Ruški koči. Tako je bilo osvobojeno ozemlje še utrjeno in je segalo od mariborskega Pohorja do Mislinjske doline. To je bil čas velikega razmaha osvobodilnega gibanja na Štajerskem in čas velike partizanske ofenzive. V tej situaciji je štab IV. operativne cone sklenil, da okrepi partizansko gibanje na levem bregu Drave. Z okrepitvijo partizanstva na Kozjaku bi bila ogrožena prometna pot sovražniku v dolini Drave tudi z leve strani in obenem se je predvidevala možnost aktivnosti preko bivše državne meje. V zvezi s temi načrti je štab IV. operativne cone izvršil reorganizacijo Pohorskega odreda, ki je bil 20. septembra 1944 preimenoval v Lackov odred. Štab odreda pa je sprejel povelje, naj krene preko Drave na Kozjak.

LO je torej dobil nalogo, da krene na področje, ki ga praktično do začetka leta 1944 narodnoosvobodilno gibanje ni zajelo. Vsekakor je problem v tem, zakaj narodnoosvobodilno gibanje v prvih letih vstaje ni zajelo področja Kobanskega. Trdimo lahko, da Kobansko v prvih letih vstaje ni bilo zajeto v upor zato, ker ni na tem področju delovala nobena partizanska enota. Prvo organizacijo aktivistov pa je uničil Gestapo. Dolina Drave, v kateri so bile številne nemške postojanke, je pomenila razmeroma močno oviro in je ločila Kobansko od pohorskega področja. Po vrhovih Kozjaka je tekla bivša meja med Jugoslavijo in Nemčijo (Avstrijo) in za to mejo je bilo kmalu nemško etnično ozemlje. Tako Kozjak kljub širšim gozdnim kompleksom ni bil primerno področje za partizanske enote. Na Kozjaku pred začetkom leta 1944 niso organizirano delovali aktivisti OF. Tako lahko trdimo, da je Kozjak tisti del Štajerske, ki ga je narodnoosvobodilno gibanje najkasneje zajelo.

V drugi polovici 1943. leta pa je Okrožni komite v Mariboru začel razmišljati, kako bi razširil narodnoosvobodilno gibanje na Kozjak. V začetku januarja 1944 je bil sestanek aktivistov iz Maribora in s področja Slovenskih Goric. Na tem sestanku, ki je bil v Barbari v šolskem poslopju, so sklenili, da bodo odšli aktivisti tudi na Kozjak in tam začeli z delom. Obenem pa je Okrožni komite v Mariboru že pripravljaval vojaško enoto, ki bi krenila na Kozjak. Tja je potem odšel aktivist Franc Zalaznik-Leon in z njim Franček Letnik-Branko. Zalaznik je odšel z Letnikom na Kozjak še januarja 1944, in sicer iz Slovenskih Goric. Po poti je bil Letnik, Zalaznikov spremljevalec, po nesreči ranjen. Z ranjencem se je Leon ustavil najprej pri kmetu Tacerju (p. d. Trtineku) v Zg. Kapli št. 61. Tu je Leon v seniku skrnil ranjenca in Tacerjeva domačija je postala prva partizanska postojanka na Kozjaku. Od tod je Leon poiskal zveze z drugimi kmeti in pričel vzpostavljati zaupnike OF. Kmalu je bilo na Kozjaku več trdnih postojank in omrežje se je naglo širilo dalje. V prvih dveh, treh mesecih je bila organizacija še strogo konspirativna, kmalu pa je postalo gibanje množično. Spomladi 1944 je bil teren že tako pripravljen, da je Zalaznik privedel iz Slovenskih Goric na Kozjak prve borce. Ti borci so prišli na Kozjak v začetku aprila. Po prihodu so se ustavili na Jarčevem hribu pri Duhu. Medtem je Leon pritegnil še prvega domačega partizana »Jura« iz Velikega Boča, ki se je že nekaj časa sam skrival pred Nemci. Tako je bila od začetka aprila 1944 na Kozjaku četa, ki so jo navadno imenovali Kozjaška četa. Komandir te Kozjaške čete je postal Franc Prelog-Vito. Močna partizanska postojanka je bila tudi kmetija pri spodnjem Namestniku v Vurmatu. V gozdu te kmetije je bil že spomladi zgrajen bunker in tudi v tem gozdu se je v začetku zadrževala Kozjaška četa. Po prihodu iz Slovenskih Goric je četa štela samo okrog 10 borcev. V četo pa so se razmeroma naglo vključevali novinci iz Slovenskih Goric in Kozjaka in je vedno bolj vznemirjala Nemce. Maja meseca je četa vdrla v Kaplo in tam rekvirirala v trgovini.

Osvobodilno gibanje na Kozjaku je bilo vedno močnejše. Meseca avgusta pa je na Kozjak krenil en bataljon Pohorskega odreda, Lackov bataljon. Ta bataljon je 15. avgusta 1944 izvedel večjo akcijo v Breznem. Uničil je tamkajšnji most, razorožil člane deželne straže in zažgal tudi Potočnikovo lesno podjetje, ki je dobavljalo gradivo za lesene barake. Po akciji v Breznem se je ba-

taljon umaknil nazaj na Kozjak in na sektorju Pankracij-Urban je prišlo naslednji dan do večjih borb. Prav pri cerkvi sv. Urbana na Radeljci v neposredni bližini kmetije Vuzenik je bila prva večja borba na Kozjaku. Nemci so po akciji v Breznem poslali večje sile iz doline Drave in z avstrijske strani ter skušali uničiti enoto na Kozjaku. V borbi pri Urbanu pa je partizanski bataljon Nemce razbil, kljub temu da so bili ti v veliki številni premoči. Po pripovedovanju prič je padlo okoli 40 Nemcev. Partizani so imeli 3 mrtve. 9. septembra je bataljon, ki je operiral na Kozjaku, napadel nemško postojanko Selnica ob Dravi. Ta postojanka je ščitila promet v Dravski dolini na cesti Maribor—Dravograd. Napad je v celoti uspel in nemška postojanka se je predala. Partizani niso imeli žrtev.

Te prve večje uspešne akcije so še pospešile vključevanje prebivalstva v OF.

22. septembra 1944 pa je LO s štabom odreda prešel reko Dravo med Lovrencem in Ožbaltom (severno od kote 897) pod poveljstvom komandanta Murata.

Prva večja akcija Lackovega odreda na levi strani Drave pa je bil napad na Zg. Kungoto 25. septembra 1944. Tam je bilo tudi nemško oporišče. Odred je v Kungoti napadel orožniško postojanko in jo po borbi zažgal. Požgano je bilo tudi občinsko poslopje. Borci so izpraznili tudi trafiko in trgovino. Po napadu na Zg. Kungoto se je LO zadrževal zahodno od Duha na Kozjaku in od tod je 28. septembra 1944 z vsemi tremi bataljoni krenil proti dolini Drave. 28. septembra 1944 je nato izvedel napad na hidroelektrarno Falo. Dokončni načrt za napad je bil sprejet na položajih odreda zahodno od Ostrega vrha. Komandant odreda Anton Plečnik-Murat in načelnik štaba odreda Silvo Medic sta pred napadom razložila borcem celotno akcijo in obrazložila njen pomen. Po izdelanem načrtu je bil določen za napad na elektrarno I. bataljon, II. in III. bataljon pa sta krenila v zasedo na cesti Maribor—Dravograd. I. bataljon je prispel do elektrarne ob 10. uri zvečer. Elektrarna je bila utrjena s številnimi bunkerji. Posadko pa so sestavljali povečini vermani in orožniki. Pred samim napadom so partizani porzali telefonske napeljave. I. bataljon, ki sta ga vodila komandant Franc Prelog in komisar Jože Gorše, je napadel, razdeljen v štiri skupine. Vsaka skupina je imela točno določeno nalogo. Partizani so stražo iznenadili in kmalu zatem je v elektrarno vdrl komandir čete Marko Guselman-Vladimir. Oblečen je bil v nemško uniformo in je zahteval od

dežurnega električarja izključitev toka. Zatem se je pričela borba, vendar je bil odpor vermanov in orožnikov kmalu zlomljen. Del posadke se je predal, nekaj jih je padlo, nekaj Nemcev pa je zbežalo proti Dravi. Po končani borbi so partizani uničili generatorje in kabel ter spustili v Dravo olje za generatorje. Partizani so končno še v elektrarni in falski trgovini zaplenili precej materiala, ki so ga naložili na vozove. S tem in z ujetniki so krenili nazaj na Kozjak. Akcija je trajala samo dobro uro. Tako je Lackov odred 28. septembra 1944 uspešno izvedel pomembno akcijo, ki je Nemcem prizadejala hudo gospodarsko škodo in ki je zelo odmevala v Mariboru.

Iz Fale je odred krenil po cesti Maribor—Dravograd v smeri do Ožbalt. Od tod pa je krenil na Dvoršnikov vrh, kamor je prišel 29. septembra ob 8. uri zjutraj.

29. in 30. septembra je odred ostal na položajih Dvoršnikovega vrha. Nemške akcije na Kozjaku po akciji v Fali pa so ostale brezuspešne. Na Dvoršnikovem vrhu se je II. bataljon ločil od glavnine in krenil na zahodno področje Kozjaka in južne obronke Golice ter na tem področju samostojno izvajal akcije. I. in III. bataljon pa sta operirala na področju Kaple, Duha na Ostrem vrhu in tja proti Mariboru do Križa, na zahod pa do Remšnika. Prvi mesec operacij celotnega LO na Kozjaku je bil torej zelo uspešen in tudi ves oktober je bil še v znamenju ofenzivnosti LO. Prve dni oktobra je skupina borcev LO krenila v dolino Drave v Ožbalt. Skupina je hotela samo rekvirirati trgovino in trafiko v Ožbaltu. Prav v času, ko je skupina izvajala rekvizicijo, pa je pripeljal v Ožbalt avtomobil, ki je vozil opremo vermanske postojanke. Partizani so tovorni avto napadli in zaplenili 35 pušk, 2 pištoli in brzostrelko. Poleg tega pa so partizani v avtomobilu našli lepe zaloge konzerv, cigaret, sladkorja in drugo. Kmalu zatem je pripeljal še en osebni avtomobil, ki so ga partizani tudi uničili.

9. oktobra 1944 je odred izvršil napad na postojanko Selnica. 10. oktobra je bila borba z nemškimi enotami nad Ettendorfom na avstrijski strani. 16. oktobra je prišlo do pomembnejšega spopada na sektorju Ožbalt in istega dne je bil tudi napad na postojanko Št. Janž na Dravskem polju. V Št. Janžu je bila orožniška postojanka obdana z žično oviro. Odpor posadke je bil zlomljen že po četrtturni borbi. Minerci so zaminirali vrata in tako izsilili odločitev. Partizani so zaplenili 21 pušk, 4 pištole in precej municije. 17. oktobra je bila zopet bitka na sektorju

Ožbalt, v noči med 20. in 21. oktobrom pa je del odreda napadel orožniško postojanko v Cirkovcih pri Pragerskem. Pri tej akciji je bil zajet tudi okupatorski župan. Po akciji v Cirkovcih so partizani razrušili še 30 m železniške proge Ptuj—Pragersko.

(Pri napadih odreda sta mišljena I. in III. bataljon — z njima je tudi štab odreda. Kadar se omenja borbe II. bataljona, se to posebej označi kot akcija II. bataljona LO.)

Poudariti je treba, da je posebna minerska skupina odreda v oktobru ves čas rušila (napadala) železniško progo Maribor—Pragersko. Ta skupina je v oktobru minirala to progo: 7. oktobra med Račami in Mariborom, 11. oktobra zopet v bližini Rač, 12. na odseku Rače—Pragersko in na istem mestu tudi 13. oktobra. Minerska skupina je minirala na progi Maribor—Pragersko še 14., 18. in 21. oktobra.

19. oktobra je bil Lackov odred na položajih pri Zg. Kapli. Na tem sektorju sta se I. in III. bataljon odreda zadrževala dalj časa. Meseca oktobra je tu prišlo do dveh spopadov. I. bataljon je pogнал v beg nemško kolono 181 mož. Borba s to kolono je trajala eno uro. Nemci, ki so v tej borbi utrpeli precejšnje izgube, so ob umiku požgali eno kmečko domačijo. Bataljon se je spopadel tudi z vermani ob meji na Kapli. Meseca novembra je okupator zbral za borbo proti LO večje sile. Že 3. novembra so bili večji spopadi pri Duhu na Ostrem vrhu. Nemci so odred obkolili. Zaradi sovražnikove premoči se je odred prebil in umaknil na nove položaje. 11. novembra pa je manjša skupina LO podvzela napad na postojanko Soboto na avstrijski strani. V Soboti je bil močno utrjen bunker z avstrijskimi policaji. Majhna partizanska skupina tej postojanki ne bi bila kos, zato so vanjo najprej poslali staro ženo in zahtevali predajo. Nemci so bili prepričani, da se pripravlja napad v večjem obsegu in so zbežali. Partizani pa so pobrali municijo in postojanko požgali.

Po napadu na Soboto so Nemci pripravljali večjo hajko. Zbrali so okoli 900 mož, vendar do borbe ni prišlo, ker se je odred umaknil Nemcem za hrbet in se pomikal za njimi po isti poti. 11. novembra se je izvedla koncentracija vseh treh bataljonov LO v bližini Ponkracija. Štab je zbral celoten odred, ker je pripravljel napad na večjo nemško postojanko Gornji Osek (Oberhag). Ta sovražnikova postojanka je bila zelo močna in je predstavljala veliko oviro za operiranje odreda. Napad je bil določen na 18. november. V napad na postojanko je krenil II. bataljon, I. in III. bataljon pa sta bila v zasedi.

Kljub ogorčenim borbam napad zaradi sovražnikove premoči in močnih utrdb ni uspel. Vendar je imel sovražnik velike izgube, ker je I. bataljon v zasedi razbil nemško kolono, ki je prihajala na pomoč posadki v Gornjem Oseku.

V septembru, oktobru in prvi polovici novembra je bil LO pretežno v ofenzivi. Opravi je tudi večje akcije in narodnoosvobodilno gibanje na Kozjaku se je zelo razmahnilo. LO je operacije prenesel tudi na avstrijsko področje in tudi tam napadal nemške postojanke. Meseca novembra so Nemci na Štajerskem prešli v ofenzivo. Uničili so sklenjeno osvobodeno ozemlje na pohorskem področju in Kozjanskem in pričele so se borbe za Zg. Savinjsko dolino.

19. novembra pa so Nemci pričeli z ofenzivo tudi na področju Kozjaka. V tej ofenzivi so hoteli povsem razbiti LO in zbrali so razmeroma velike sile. Razmeroma naglo so koncentrirali svoje sile. Kljub temu da je LO pričakoval ofenzivo, so njegovi obveščevalci izvedeli za koncentracijo Nemcev v Dravski dolini šele 18. novembra zvečer. Tega dne je prišlo na področje Podvelka-Brezno okoli 500 mož nemškega vojaštva z vso oskrbo in opremo za sedem dni. Glavne sile v Dravski dolini pa so Nemci zbrali v Radljah (Marenbergu), kjer je bil tudi štab 138. polka gorskih lovcev. V Dravski dolini so Nemci zbrali svoje sile še v Selnici ob Dravi. Istočasno so zbrali svoje sile na avstrijski strani in sicer v Ivniku, Arvežu in Lučanah. Vojaškemu štabu so v času te operacije bili podrejeni tudi vermani in policija. V celoti je sovražnik zbral za to ofenzivo okrog 2500 do 3000 mož.

19. novembra je bil LO na položajih pri kmetih Lamprehtu, Šrangerju in Kranjcu. Obveščevalno patroljo, ki jo je odred poslal v jutranjih urah proti Podvelki, so Nemci zajeli. Nemci so se povsem približali partizanskim položajem in ti jih še niso opazili. Tako so partizani prvi pričeli streljati po Nemcih. Borba je trajala eno uro in, ker je bil sovražnik v premoči ter je dobival nove okrepitve, se je LO umaknil čez Ožbalsko grapo na Čretnikov vrh. V zgodnjih urah naslednjega dne je sovražnik ponovno napadel odred s še večjimi silami in tudi s težkim orožjem. Nemci so hoteli odred obkoliti, vendar se je ta še pravočasno umaknil pod grebenom po gozdu v smeri proti Dravi. Nato je prekoračil Ožbalsko grapo in krenil na sektor Zg. Kaple. Premik preko grape je bil neurejen in počasen, zato je sovražnik odred ponovno izsledil. 21. novembra zjutraj je odred krenil proti Remšniku.

Na sektorju Remšnika je prišlo tega dne do hude borbe. Nemci so obstreljevali položaj odreda s topovi in minometi. Zaradi premočnega pritiska sovražnika, ki je napadal z več strani hkrati, se je odred pomikal proti avstrijski meji. Ta umik je dejansko že pomenil razkroj odreda. Manjše skupine borcev so si potem same iskale izhod. Del še neutrjenih borcev je pobegnil. Tako je bila glavnina odreda začasno razbita. Nemci so sedaj po 22. novembru usmerili svoje sile na zahodni del Kozjaka, kjer je operiral II. bataljon LO, ki so ga 23. novembra Nemci napadli pri Jerneju nad Muto. II. bataljon se je umaknil preko meje na avstrijsko stran in nato ponoči zopet prekoračil mejo ter krenil na področje Remšnika. Tu je prišel v stik s štabom LO. Nemška ofenziva na Kozjaku je bila 24. novembra že v glavnem zaključena. Nemci so se tu in tam v času ofenzive spopadli z manjšimi skupinami borcev LO in tako so 23. novembra na Suhem vrhu nad Radljami ubili sedem borcev. Te borbe so Nemci presenetili pri Župankovi kmetiji. Nemci, ki so zbrali za ofenzivo na Kozjaku razmeroma velike sile, so hoteli povsem uničiti LO in zadati osvobodilnemu gibanju na Kozjaku smrtni udarec. Delno se jim je to posrečilo. I. in III. bataljon odreda sta bila v času ofenzive močno razbita. Okoli 150 borcev je bilo pogrešanih. Ta uspeh so tudi lahko trdimo, da je imel LO v svojem Nemci dosegli predvsem zaradi majhnih možnosti manevriranja na Kozjaku, delno pa sestavu še veliko neutrjenih borcev. Srečno se je prebil skozi ofenzivo samo II. bataljon, ki je operiral samostojno.

Po ofenzivi v začetku decembra so se ponovno začeli zbirati razkropljeni borci odreda. Že 13. novembra je štab IV. operativne cone sklenil, da bo II. bataljon Tomšičeve brigade krenil na področje Kozjaka in zamenjal oziroma okrepil LO. II. bataljon Tomšičeve brigade je prekoračil Dravo v noči med 4. in 5. decembrom. 8. decembra 1944 pa se je izvršila reorganizacija LO. V reorganiziran LO je bilo vključenih 126 borcev in funkcionarjev LO in II. bataljon Tomšičeve brigade. Drugi člani dotedanjega LO pa so bili dodeljeni Tomšičevi brigadi. Po reorganizaciji je štel LO 253 borcev in funkcionarjev. Postavljen je bil tudi nov štab odreda. Za komandanta je bil imenovan Jože Škufca-Martin, za namestnika komandanta Drago Babič. Politkomisar odreda je bil Dušan Reja, njegov pomočnik Jože Klep. Načelnik štaba pa je bil Silvo Medic.

Po reorganizaciji je bil LO razdeljen na dva bataljona. V sklopu odreda je bil močan

obveščevalni center, ki ga je vodil Franjo Holc. Poleg tega je bil še poseben vod za zvezo in poseben minerski vod. Ena četa odreda je operirala na desni strani Drave (štela je nekaj nad 50 mož). Ta četa je izvajala samostojne akcije, mobilizirala mladince ter jih pošiljala v enote IV. operativne cone in vzdrževala zvezo s Pohorjem.

Tako je po hudi nemški ofenzivi v začetku decembra LO ponovno predstavljal trdno organizirano enoto, ki je ostala na Kozjaku vse do konca vojne. Nemci torej glavnega cilja svoje ofenzive niso dosegli.

Reorganizacija LO se je izvršila na sektorju Zg. Kaple. Na dan reorganizacije je bil prirejen velik partizanski miting, ki je bil zelo dobro obiskan. Po reorganizaciji se je odred zadrževal predvsem na področju Urbana, Duha, Zg. Kaple, Remšnika in Vurmata. V decembru se je LO lotil več akcij in sprejel več borb s sovražnikom. 18. decembra je bila minirana proga Maribor—Celje. 19. decembra pa so borci LO napadli nemški avto v Vurmatu in sprejeli borbo s 30 sovražniki. Minerska skupina je v decembru izvršila še več napadov na progo. Zaradi ponovne aktivnosti LO so Nemci v začetku januarja 1945 ponovno zbrali večje sile za akcijo na Kozjak. 7. januarja 1945 so v dveh kolonah prodirali proti položajem LO na Srednjem Kozjaku. Nemci so prodirali iz Križa nad Mariborom, iz Radelj in Mute proti položajem na Remšniku. Nemška akcija je trajala osem dni. Vendar Nemci sedaj niso dosegli nobenega pomembnejšega uspeha. V času te akcije se je LO večkrat spopadel z Nemci in sicer: 12. januarja je bil spopad z nemško patruljo 50 mož; 13. januarja je bila borba na sektorju Zg. Kaple; 14. januarja je imel odred položaj v bližini Ivnika, 15. januarja pri Lovrencu, prav tako na avstrijski strani. 17. januarja pa se je odred razdelil na dva dela. I. bataljon je ostal na sektorju Kozjaka, II. bataljon pa je krenil na področje med Dravogradom. Muto, Ivnikom in je operiral tudi na avstrijskem področju in območju koroških Alp (južni obronki Golice).

Po nemški ofenzivi v začetku januarja sta bila oba bataljona ves januar in februar v ofenzivi. Operacijski prostor je segal od Kozjaka do Dravske doline in globoko na avstrijsko stran. Posamezne patrulje so krenile tudi na druga področja (na primer v Slovenske Gorice, kjer je patrulja odreda 24. januarja 1945. leta imela borbo s četniki). 31. januarja je bila borba z gestapovci na Dvoršnikovem vrhu na Kapli. V tem spopadu je padel namestnik komandanta odreda. 2. februarja je

bila borba na področju Remšnika, 3. februarja pa na Breznem vrhu. 3. februarja je minerska skupina minirala tudi progo Maribor—Gradec. Tudi 4. februarja je zabeležen spopad med LO in Nemci. 5. februarja je bila borba na Remšniku, 7. februarja pa je prišlo do večje borbe ob cesti Radlje—Ivnik. Nemci so v tej borbi imeli 150 mož. 7. februarja je minerska skupina minirala progo med Pragerskim in Račami. 10. februarja pa je bila borba na sektorju Zg. Kaple. 11. februarja je bil spopad na sektorju Breznega vrha. Do spopadov je prišlo 13. in 14. februarja. Te številne borbe v začetku februarja 1945 so posledica ponovne nemške hajke na področju Kozjaka. V času te nemške hajke in številnih spopadov je bil položaj odreda še posebej težak zaradi visokega snega. Primanjkovalo je tudi municije in orožja.

V drugi polovici februarja se je LO zadrževal predvsem na avstrijski strani. 17. februarja so bili položaji odreda na področju Buhenberga, 19. februarja na Ober Fresenu, 26. in 27. februarja blizu Zierma, 28. februarja pa pri Althütte. Tudi v mesecu marcu je LO operiral predvsem na avstrijski strani (I. bataljon). II. bataljon pa je operiral na zahodnem delu Kozjaka in južnih obronkih Golice. 3. marca je II. bataljon sprejel dve borbi. 4. marca je II. bataljon imel borbo na področju Mittel Riegel, 6. marca pa na področju St. Leonharda. 7. marca je vodil II. bataljon hudo borbo na Kozjem vrhu nad Dravogradom. V tej borbi je padlo 27 borcev. Okupator je v času boja požgal mežnarijo, Kohovo, Junčkovno, Pečovnikovo in Bogačevo domačijo. V poslopjih je zgorelo 11 žrtev, štiri žrtve pa so bile ustreljene. 7. marca je bil II. bataljon v borbi tudi na Mlakah pri Pernicah. Nemci so v času borbe požgali dve domačiji. Na Mlakah je padlo 10 partizanov. 9. marca je bila borba nad Ettendorfom. Po 9. marcu se je odred umaknil na avstrijsko stran in položaji odreda so bili 12. marca na področju Dreieck Kg., 13. marca Zierma, od 15. do 17. marca na področju Viel Kota, 19. marca na področju Althütten, 21. marca Kolbenwald. Tega dne je bila borba na Brandlu in v tej borbi je imel sovražnik precejšnje izgube. Partizani so imeli samo enega mrtvega in štiri ranjene. 22. marca je bil položaj odreda na sektorju Zierma in na tem položaju je bila borba. Po boju se je odred od tod pomaknil na položaj Glasshütten in tu ostal 23. in 24. marca. Na tem položaju se je v glavnem zadrževal do konca marca. Ves marec so bile aktivne minerske skupine, ki so rušile progi Maribor—Dravograd in Maribor—Gradec, in druge komunikacije.

V mesecu aprilu je odred kontroliral predvsem dolino Drave od Maribora do Dravograda. Štab odreda je formiral še dva posebna jurišna voda, ki sta z nenadnimi napadi vznemirjala sovražnika. V začetku aprila je bil odred na Kozjaku vzhodno od Radelj. 2. aprila pa je bil položaj pri Urbanu. 5. aprila je odred postavil zasedo na cesti pri Radljah. 7. aprila pa je zasedel položaje na Breznem vrhu in na teh položajih na ta dan sprejel borbo z Nemci. Ta čas je bil ustanovljen še posebni III. bataljon, v katerega so bili vključeni Madžari, ki so se predali odredu. Le-ti so prinesli v odred težko orožje. Odred je bil vedno bolj aktiven in je stalno napadal umikajoče se nemške enote v Dravski dolini in na zahodnem obrobju Slovenskih Goric. 17. aprila je odred napadel nemško postojanko na Kapli. Proti koncu vojne so se pomikale po dolini Drave velike sovražnikove kolone, ki so se hotele preko Dravograda in Radeljskega prelaza umakniti v Avstrijo. V zadnjih dneh aprila in v začetku maja je prišlo do srditih borb LO z nemškimi kolonami. Odred je hotel zaustaviti umik sovražnika po dolini Drave in preko Radeljskega prelaza. Posebno ostre spopade je imel odred z SS enotami in enotami generala Renduliča. 7. in 8. maja je bil odred zapleten v boje na cesti Maribor—Dravograd. Še 9. maja se je spopadel z SS enotami. Po osvoboditvi je bil 22. maja odred razformiran in je tako zaključil svojo pot.

Važno vlogo so v času vojne odigrali obveščevalci LO, zato moramo to posebej omeniti. V okviru odreda je bil močan obveščevalni center, ki je bil tudi v stalnem stiku z obveščevalnim oddelkom GŠ NOV in POS. Obveščevalno omrežje LO je zajemalo Kozjak z dolino Drave in segalo z obveščevalnimi nitmi tja do Maribora, Ptujja, Radgone in je celo zajemalo Prekmurje. Na terenu Ormož—Radgona je center postavil novo obveščevalno točko »Meja«, ki je zbiral podatke na vzhodnem Štajerskem. Ta obveščevalna točka je bila v zvezi z obveščevalno točko »Reka«, ki je kontrolirala dolino Drave od Maribora do Dravograda. Važno pa je tudi to, da je obveščevalni center iz Maribora zbiral in dobival podatke z velikega dela avstrijskega ozemlja.

Jeseni 1944. leta so bile na Kozjaku že večje borbe in akcije. Zaradi tega je bilo nujno na Kozjaku poskrbeti za ranjence. Že v začetku jeseni 1944 je bila nad Milekovo domačijo v Vurmatu št. 46 zgrajena zemljanka. Ta je lahko sprejela 6 bolnikov, ki sta jih oskrbovala en medicinec in ena bolničarka. Hrano za bolnike so pripravljali

na domačiji pri Mileku. Ta bolnica pa je bila premajhna in zaradi tega so zgradili na Sp. Kapli drugo, večjo bolnico. Zgrajena je bila v gozdu na pobočju nad potokom. Ob potoku sta bila žaga in mlin in v koči pri mlinu so kuhali za ranjence. Baraka bolnice je bila zgrajena iz tesanega lesa in desak. Velikost je bila 6 × 3 m. V baraki je bilo 10 postelj v nadstropju. Bolnica je imela svoje ilegalno ime »Avsnjek«. V času novembrske ofenzive Nemci bolnice niso odkrili. Spomladi 1945 so zgradili na Kozjaku novo bolnico »Tevakin«. To bolnico so postavili v gozdu nad mlinom Franca Germut-Droleka na področju Sp. Kaple. Pot do bolnice je vodila po jarku manjšega potoka. To je bila zemljanka, dolga 10 m in široka 4 metre. Sprejela je lahko 20 bolnikov. Ta bolnica je delovala vse do osvoboditve.

Lackov odred je imel tudi svojo tehniko, ki je natisnila številne brošure, letake itd. Izdelki tehnike LO so označeni s črkama LO. Tehnika je delala z manjšim razmnoževalnim strojem. Poleg tehnike LO pa je bila na Kozjaku še tehnika »Slava Klavora«. Ta tehnika je bila nameščena v posebni sobi. Obe tehniki sta razmnoževali propagandni material tudi v nemškem jeziku.

LO je imel tudi svojo bojno zastavo, ki je še ohranjena. Zastava je slovenska s peterokrako zvezdo in z napisom »Največ sveta otrokom sliši Slave«.

Aktivnost LO na Kozjaku je bila kar najtesneje povezana s političnim razvojem na terenu. V začetku leta 1944 so pričeli na Kozjaku z delom prvi aktivisti. Na vzhodnem področju Kozjaka nekako do Remšnika je vodil politično delo na terenu Franc Zalaznik-Leon. Na zahodnem delu Kozjaka pa je pričel z delom aktivist Ivo Skerlovnik. Prvi aktivisti so v začetku leta 1944 obiskovali posamezne domačije ter pridobivali nove ljudi in tako že spomladi 1944 vzpostavili močno zaupniško omrežje. Tako je Leon Zalaznik, ki je našel prvo zavetišče v Zg. Kapli, od tod vzpostavil zaupnike in zveze v Sp. Kapli, na Duhu, Remšniku in v Lučanah. Kurirji so vzdrževali stalne zveze z Okrožnim komitejem v Mariboru. Lahko trdimo, da je bila do poletja 1944 večina kmečkih domačij že vključena v narodnoosvobodilno gibanje. V tem času so se začeli ustanovljati krajevni odbori OF. Večina krajevnih odborov OF na Kozjaku je bila ustanovljena v poletju in jeseni 1944. Na Remšniku se je na primer prvič sestel krajevni odbor OF v jeseni 1944 v gozdu nad hišo Ruperta Tacerja, ki je bil tudi odbornik. Tako je narodnoosvobodilno gibanje na Kozjaku raz-

meroma v kratkem času po prihodu prvih aktivistov prešlo od zaupniškega sistema do višjih oblik. V jeseni 1944 so že vse vasi imele organizirane svoje krajevne odbore OF. Na tej podlagi tudi lahko trdimo, da je bilo od poletja 1944 narodnoosvobodilno gibanje na Kozjaku že množično in da je velika večina prebivalstva na Kozjaku aktivno podpirala OF in NOV. Pred novembrsko nemško ofenzivo na Kozjaku je prav v jesenskih mesecih 1944 narodnoosvobodilno gibanje na Kozjaku doživelo višek. OF je bila tedaj edino prava in priznana oblast na Kozjaku in velike predele Kozjaka lahko smatramo tedaj vsaj za na pol osvobojeno ozemlje. Okrožni odbor OF Maribor je jeseni 1944 sklical večje posvetovanje aktivistov na Kozjaku. Posvetovanje je pričelo z delom 15. novembra 1944 v Vurmatu št. 66 (pri Konradu Lakožiču). Na tem posvetovanju je bil ustanovljen Okrajni odbor OF in Okrajni komite KPS za Maribor levi breg. Okrajni odbor OF Maribor levi breg je bil ustanovljen na Kozjaku in se je ves čas do osvoboditve zadrževal na področju Sp. Kozjaka. Z ustanovitvijo Okrajnega odbora OF Maribor levi breg je bila zaključena zgradba nove ljudske oblasti na Kozjaku med NOB. Sekretar Okrajnega odbora OF Maribor levi breg je bil ves čas Franc Zalaznik-Leon. Člani odbora so bili predvsem partizani aktivisti, vendar so bili člani odbora tudi domačini, kmetje s Kozjaka. Okrajni odbor OF Maribor levi breg je v glavnem v istem sestavu deloval od ustanovitve pa do osvoboditve. Na obletnico ustanovitve OF 27. aprila 1945. leta so se na Tujzlovem vrhu na Kozjaku zbrali aktivisti OF s Kozjaka in iz Slovenskih Goric k poslednjemu večjemu zborovanju pred osvoboditvijo. To zborovanje je bilo sijajno organizirano in izvedeno. Lahko trdimo, da je bil to poslednji borbeni posvet pred osvoboditvijo. Tu so se aktivisti posvetovali o vseh potrebnih pripravah za dokončni prevzem oblasti od okupatorja.

Šele v zadnjem času so se zbrali podatki o partizanskem šolstvu na Kozjaku in naj to kot dragoceno zanimivost tudi omenim. Slovenska partizanska šola je bila organizirana v Remšniku. V šolo je hodilo okrog 60 otrok s področja Remšnika. Nameščena je bila pri kmetu Martinu Repniku, Radelja št. 63. V tej šoli je učila partizanka Zinka. Začasni partizanski šoli sta bili organizirani tudi na Križu in v Gradišcu. Nemške šole so že 1944. leta zaradi pritiska partizanov v celoti prenehale z delom na Kozjaku. Kot zanimivost naj tudi omenim, da so odbori OF na Kozjaku pomagali pri preskrbi partizanske voj-

ske in drugih partizanskih ustanov na Kozjaku in Pohorju tudi s tem, da so organizirali dogon živine z avstrijskega ozemlja. Martin Repnik iz Radelje izjavlja, da je na svoji domačiji sam zaklal 420 glav živine za partizane in vsa ta živina je bila pripeljana iz Avstrije. Ta kmet je sam odhajal po živino v Avstrijo in trdi, da so kmetje na avstrijski strani radi odstopali živino za partizane.

Zgodovina LO je bila predvsem povezana s Kozjakom. To je področje, ki ga je narodnoosvobodilno gibanje zaradi objektivnih pogojev pozno zajelo, vendar je bil Kozjak v letu 1944 izredno pomembno partizansko področje in v tem letu se je večina prebivalstva vključila v OF. V letu 1944 so zaradi tega razvoja na Kozjaku partizani obvladovali dolino Drave tudi z leve strani. S Kozjaka pa je segalo osvobodilno gibanje tudi na avstrijsko področje. Na Kozjaku je bil leta 1945 ustanovljen tudi poseben avstrijski bataljon.

OPOMBE

O zgodovini Lackovega odreda doslej še ni bila napisana obsežnejša monografija, zato sem se morala nasloniti predvsem na gradivo, ki ga hranijo arhivi Muzeja narodne osvoboditve Maribor in Muzeja narodne osvoboditve v Slovenjem Gradcu ter Državni arhiv v Mariboru. V teh arhivih pa so le fragmenti originalnega arhiva in obveščevalne službe Lackovega odreda. Tudi dokumenti drugih partizanskih ustanov, ki govorijo o LO (Lackovem odredu), so zelo fragmentarni.

V teh arhivih sem našla predvsem posamezne listine, ki pa ne omogočajo rekonstrukcije nastanka in razvoja LO. Dragocen vir je vsekakor dnevnik neznanega boreca LO, ki pa na žalost sega samo do konca leta 1944. Pisec tega dnevnika je konec leta 1944 krenil v štab IV. operativne cone. Na poti v štab cone je prišel v Paki pri Velenju v nemško zasedo in je bil smrtno ranjen. Še pred smrtjo je odvrnil torbico z dnevnikom na breg Pake. Kmet, ki je torbico našel, jo je predal obveščevalcu Tomšičeve brigade in tako se je dragoceni dokument ohranil.

Tudi primarnega gradiva okupatorskega izvora, ki bi se nanašalo na LO, je razmeroma malo. Ohranjeni so fragmenti poročil orožniških postaj, ki obravnavajo nekdanje operacijsko področje LO. Nekaj podatkov o borbah LO pa lahko najdemo tudi v ohranjenem vojnem dnevniku policijske cnote, ki je bila nastanjena v Mariboru.

Ohranjeno dokumentarno gradivo je vsekakor zelo skromno in zato gre pri proučevanju LO velik pomen sekundarnim virom. Predvsem sem uporabljala zapise spominov in izjav članov LO ter tistih političnih aktivistov, ki v svojih pričevanjih omenjajo tudi LO ali pa govorijo o političnem razvoju na operacijskem področju LO. Soliden temelj za proučevanje razvoja LO predstavlja tudi »Kronološki pregled borb in akcij LO«, ki so ga sestavili člani LO v času priprav na knjigo »Štajerska v borbi. Dostopno mi je bilo tudi gradivo za topografijo NOB slovenskega naroda, ki ga je zbrala ekipa MNOM na področju Kozjaka. Dragocene podatke sem našla tudi v vaških kronikah, ki sta jih sestavili organizaciji ZB NOV v Podvelki in na Remšniku. Kronika za področje Remšnik je zelo skrbno sestavljena.

Pregledala sem tudi ohranjene dokumentarne fotografije iz življenja LO v fototeki MNOM in pa redke ohranjene predmete, ki se danes hranijo kot muzealije. Tako sem izkristila tudi drobne podatke, ki so dodani fotografijam in muzealijam. Končno sem zbrala vse napise na spominskih ploščah in spomenikih, ki so bili postavljeni na operacijskem področju LO. Tudi ti napisi vsebujejo razne dragocene podatke.

Gradivo, ki je do sedaj zbrano in ki mi je bilo dostopno, je pestro in bogato ter že močno osvetljuje borbeno pot LO. Vendar za nekatere podatke še ni na razpolago niti primarnih niti sekundarnih virov. V nekaterih primerih pa samo eni ali pa samo drugi ne omogočajo točne rekonstrukcije. Najlažja je bila osvetlitev tistih dogodkov, za katere so na razpolago dokumenti in pričevanja. V tem primeru je bila namreč omogočena kritična primerjava. Gradivo, ki je bilo doslej zbrano, pa nam pokaže predvsem,

kako in kje bi našli na terenu še številne nove podatke. Delo pri zbiranju podatkov torej še ni končano.

VIRI: 1. Dnevnik iz mojega partizanskega življenja. Napisal ga je neznani bорец Lackovega odreda in se hrani v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru (arhiv MNOM).

PRICEVANJA: 2. Franc Zalaznik-Leon: Moja pot na Kozjak. Arhiv MNOM. — 3. Krepel Franc-Zmaj: Bila je ustanovljena Lackova četa. Arhiv MNOM. — 4. Ivan Lesnik-Pohor: Lackov bataljon na razpotju. Arhiv MNOM. — 5. Franc Zalaznik-Leon: Razvoj OF od 1. 1941 do 1945. Arhiv MNOM. — 6. Mirko Hole-Franjo: Ob 10. obletnici ustanovitve Lackovega odreda. Rokopis se hrani v arhivu MNOM. — 7. Irčič Ivo: O skojevski organizaciji v Lackovem odredu. Arhiv MNOM. — 8. Lackov odred — Formacijski sestav. Arhiv MNOM. — 9. Jože Klep-Smeh: Lackov

odred. Arhiv MNOM. — 10. Napad Lackovega odreda na elektrarno Falo. Rokopis se hrani v MNOM. — 11. Kronološki potek borb Lackovega odreda 1944—1945. Arhiv MNOM. — 12. Kronika ZB Remšnik 1941—1945. Arhiv MNOM. — 13. Gradivo za topografijo NOB slovenskega naroda za področje Kozjak. Arhiv MNOM. — 14. Arhiv obveščevalnega centra Lackovega odreda v Državnem arhivu Maribor. Sedaj v arhivu MNOM. — 15. Dokumentarne fotografije v fototeki MNOM. — 16. Arhiv MNO v Slovenjem Gradcu. Mapa o Lackovem odredu.

LITERATURA: 1. Prof. M. Zgonik: Borbe Lackovega odreda ob severni slovenski meji. Nova obzorja 1. 1948, št. 3—4. — 2. Prof. M. Ževart: Pregled razvoja partizanskih enot na Pohorju do ustanovitve XI. SNOUB »Miloša Zidanška« — »Spomni se, tovariše«. Izdano v jubilejnem letu 1959 ob 40. obletnici ustanovitve KPJ in SKOJ.

FERDINANDEJSKI RUDARSKI RED ZA FUŽINE POD JELOVICO

JOZA GASPERŠIČ

PREDHODNIKI

»Čigar je zemlja, tega je ruda v njej.« je menil srednji vek o svobodi rudarjenja, dokler sredi XII. stol. ni sklenil nemški državni zbor, da pritičejo rudni zakladi in razpolaganje z njimi edinole vladarju in tistemu, ki mu bo on posebej podelil ta regal. Zato si je izprosil freisinški škof rudarsko pravico za svoja kranjska posestva 1277, medtem ko o datumu podelitve drugima dvema gorenjskima gospostvoma, briksenskemu in lipniško-radovljiškemu ali ortenburškemu ni nič znanega. Prejemu rudarske pravice je sledila naselitev tujih družb, dveh freisinških: rudarske v Mojstrani 1291 ali nekaj prej in fužinske v Železnikih okoli 1340, ortenburške rudarsko-fužinske v Planini nad Jesenicami pa 1381 ali nekaj prej.

Življenje v teh prvotno delovnih in maloštevilnih tovarištvih je dobivalo vsebino in podobo v zapisih podelitvenih pogojev, bremen, pravic in svoboščin, najpopolneje in zelo zgodaj 1381 v ortenburškem rudarskem redu za omenjeno Planino. V primerjavi s pravnim, gospodarskim in družbenim položajem drugih gosposčinskih podložnikov so bile rudniške naselbine deležne davčnih in služnostnih olajšav in oprostitev, zlasti pa jim je pod Ortenburžani ustrezala pravica do lastnega nižjega sodstva in posebnega upravnega reda, ki ju je izvrševal voljeni predstojnik naselja, po zemljiškem gospodu potrjeni rudarski sodnik.

Ortenburški rudarski red so si privzele na nek način in v neki meri tudi pozneje ortenburške rudarske naselbine na Kranjskem. Kropa, Kamna gorica in Kolnica, katere so dobili po medsebojnih dednih pogodbah za Ortenburžani 1418 Celjani in za temi 1456 Habsburžani s Friderikom III. (1435—1493).

Med habsburškimi reformami v drugi polovici XV. in v prvi polovici XVI. stol. v smeri centralistične vladavine je bila pomembna podreditev rudarstva in železarstva vladarjevemu uradništvu, ki je postopno odtegnilo zemljiškim gospodom pravice do rudnega regala. Kot zgodnji ugovor in ukrep proti takšnemu posegu deželnega kneza v pridobljene pravice fevdalstva smemo razlagati že potrdilo ortenburškega reda¹ po zadnjem Celjanu Ulriku 1452. Okoli 1500 je

Jelovica proti jugu; za goro Jamniški vrh s stotino rudnih jam

(Foto M. Gašpersič)